

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ЗОРІЄНТОВАНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Проаналізовано філософські погляди українських письменників ХІХ – першої половини ХХ ст. через призму найголовнішої риси нашої ментальності – екзистенціальної зорієнтованості на життя кожного українця, а відтак і України. Стаття логічно підводить до висновку про важливість використання у сучасних умовах філософської спадщини українських письменників цього періоду задля збереження державної самостійності, національної ідентичності і самосвідомості та здобуття Україною вічного буття в колі інших вільних народів.

Ключові слова: філософія, філософські погляди, соборність України, релігійність, хутірська філософія, національна ідентичність, український романтизм, українська національна ідея, філософська концепція вічності, історіософія, конкордизм.

Syslyuk Y. G., Dubyk V. Y.

AN EXISTENTIAL ORIENTATION OF PHILOSOPHICAL VIEWS UKRAINIAN WRITERS XIX – EARLY XX CENTURY

Abstract. Philosophical views Ukrainian writers XIX - early XX century are analyzed through the prism of the most important features of our mentality - existential orientation on the life of every Ukrainian, and thus Ukraine.

The article logically leads to the conclusion about the importance of use in modern conditions philosophical heritage of Ukrainian writers by this period in order to preserve the state independence, national identity and consciousness and becoming the Ukraine eternal life between other free nations.

Keywords: philosophy, philosophical views, unity of Ukraine, religion, philosophy of hamlet, national identity, Ukrainian romanticism, Ukrainian national idea, philosophical concept of eternity, historiosophy, konkordyzm.

Постановка проблеми. На теренах України ХІХ першої половини ХХ століття зародилася і розвивалася нова українська культура та філософія, відбувався поступовий процес самоусвідомлення новою елітою, що формувалася з міщанства, своєї національної ідентичності, покликання працювати заради добра і блага українського народу. Нове покоління національно-свідомої інтелігенції висуває на порядок денний проблеми не тільки культурницькі, але й державницькі та соціальні. Під таким кутом зору тема статті сьогодні є актуальною як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що вплив української філософії ХІХ – першої половини ХХ століття на духовне життя тодішньої країни ще недостатньо висвітлений у науковій літературі, хоч окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення у публікаціях Горбача Н., Горського В., Кашуби М., Петрушенка В., Причепія А., Чернія А., Чекаля Л., Огородника І., Огородника В. та інших авторів.

Постановка завдання. Виходячи з теоретичної, практичної та наукової актуальності даного наукового дослідження, автори ставлять перед собою мету проаналізувати філософські погляди українських письменників і науковців ХІХ – першої половини ХХ століття у контексті поширення культурно-державницько-соціальних ідей та їхнього впливу на духовне життя українського народу цього періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські письменники і науковці популяризували західноєвропейську філософську думку, поширювали освіту, розвивали науку, формували вільнодумні ідеї та національну самосвідомість українського народу. Найвидатнішими діячами науки та культури цього

періоду стали Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, М. Шашкевич, М. Гоголь, І. Франко, Л. Українка, В. Винниченко. М. Грушевський.

Тарас Шевченко (1814 – 1861) – гуманіст світового рівня. У центрі його філософської концепції – людина, її життєва доля, природні невід’ємні права, успадковані від вільних і героїчних предків, невіддільність праці та людяності, свободи і соціальної справедливості. І хоч спеціальних філософських праць Т. Шевченко не писав, але його творчість була в руслі тієї частини світової філософської спадщини, що розвивалася через мистецтво та літературу.

Основне питання його філософії – співвідношення соціального добра і зла щодо конкретної людини у конкретних історичних умовах і стосовно його Батьківщини-України. Необхідність знищення народом царського кріпосницького ладу – головний висновок філософії Т. Шевченка. Як наслідок – суспільство справедливості, добра і свободи, що буде найсприятливішим тлом для щастя вільної людини у вільній Україні.

У творчості Т. Шевченка поєднані принципи раціоналізму і сенсуалізму. Його сподівання на прихід апостола правди і науки, на прихід героя із святим і праведним законом поєднані з людськими почуттями. Т. Шевченкові чужий той, хто хоч і мислить категоріями І. Канта і Г. В. Гегеля, є мудрецем-космополітом, мріє про людство або „отечество”, але не жаліє ні брата свого, ні рідного тата. Таких Т. Шевченко називав лжепророками, а їх вчення – півідеями. Водночас він усвідомлював трагічність свого буття у рідному краї, який перебуває в ярмі.

Шевченко висловлював ідеї соборності України. Він працював і над пам’ятками різних земель України, задумавши створити колоритне видання „Живописної України”, що повинне було об’єднати Україну в соціальному просторі та історичному часі, стати своєрідною енциклопедією історії, звичаїв, побуту, фольклору минулого і сучасного життя українського народу.

Глибоко гуманістичною є у Т. Шевченка філософська концепція людини і громадянина як особи вільної, незалежної, свідомого українського патріота, здатного кожним своїм вчинком стати на захист соціально-моральних ідеалів Батьківщини. Т. Шевченкова людина, як і він сам, активна, творча, діяльна, патріотична¹. Він заперечував усе, що поневолювало дух людини, звеличував свідоме земне, природно-патріотичне сприйняття світу, позбавлене будь-якого фанатизму. „Моліться Богові одному. Моліться правді на землі, а більше на землі нікому не поклоняйтесь...”. Він закликав народ перестати поклонятись ідолам, які йому нав’язували чужинці. Т. Шевченко осуджує пристосовництво до гнобителів, називаючи прислужників рабами, підніжками, „грязю Москви і Варшави”. Він картає також психологію безвольності: „А ми дивились, та мовчали, та мовчки чухали чуби. Німії, підлії раби, підніжки царськії, лакеї...”².

Т. Шевченко гостро критикував формалізм російської офіційної церкви, її прислужництво царизму, вважав, що вона захищає колонізаторську політику Росії в Україні. Для Т. Шевченка була властива непримирненість для всякої неправди, зла, несправедливості, на яких би високих п’єдесталах вони не стояли. У „Холодному Ярі” Т. Шевченко з осудом пише про офіційну політику російського царизму, яка ґрунтувалася на концепції самодержавства, православ’я і народності: „Ви – розбійники неситі, голодні ворони. По якому правдивому, святому закону і землею, всім даною, і сердешним людом торгусте?”³.

Шевченкове розуміння Бога – органічна складова частина його філософського сприйняття світу. Він розумів Бога через безпосереднє спілкування з ним у своїх роздумах та душі, через світ своїх почуттів до України, рідного народу, природи, історії, традицій, мови. Це був свій, український шлях до Бога, глибоко гуманістичний, справедливий, добрий і благородний. Його світоглядно-філософський шлях до Бога осяяний ідеєю святості, якою Т. Шевченко жив і творив. У цій святості Т. Шевченка гармонійно поєднувалася його любов до мудрості, вміщувався світ його поезії, художнього слова, малярства, громадянського служіння Україні та її знедоленому народові.

Філософський світогляд Т. Шевченка – це найвищий злет духовності українського народу, осмислення ним самого себе і світу в умовах бездержавності середини XIX століття. Він у своєму світосприйнятті виразив найпотемніші сторони безсмертної душі українського народу, животворні джерела якої сягають прадавньої язичницької культури.

Микола Костомаров (1817 – 1885) – український учений, письменник і громадський діяч. Світогляд на позиції М. Костомарова базувалася на переконанні, що Бог створив світ, втілюючи у нього духовне начало. У „Книзі буття українського народу” зазначається, що історія – це накреслений Богом для людства шлях до спасіння. Слов’яни, як і всі народи, йдуть своїм шляхом. Однак їх спіткали два лиха: незгода між собою і часте переймання від інших народів чужих звичаїв і законів. Взірцем справедливої християнської держави для нього була колишня Козацька держава, бо „там усі були рівні і старшини вибирались і кожен повинен був слугувати всім і за всіх працювати і жодної помпи, ні титула не було між козаками”⁴.

Всупереч російській історіографії, що розглядала український народ як частину народу російського, М. Костомаров відстоював самобутність української нації з її історією, мовою, культурою, психологією. У дослідженні „Дві руські народності” М.Костомаров пише: „В українсько-руського народу ніби украдено його прізвисьце. Українсько-руська суспільність із давніх давен визначалася розвитком особистої самоволі, свободою...”⁵. Трапилося це через відсутність в українців політики холодного розрахунку і твердості на шляху до мети: Стародавній дух терпимості без національної пихи перейшов і в характер козаччини, і в сучасне життя. Українець кривди не забуває, але він не мстивий. Він приятелює з усіма народами незалежно від віри чи звичаїв. Даючи волю іншим і шануючи їх, українець вимагає й собі такої ж волі й обопільної поваги. Коли ж чужинець глумиться над його святинями, українець спалахує справедливим гнівом.

Стосовно релігійності М. Костомаров виходив з того, що перейнявши від греків християнську цивілізацію і віру, українці не прийняли грецьку неприхильність до західної католицької церкви. В українців переважає душевна побожність і внутрішня розмова з Богом.

У розумінні українця громада – це добровільне товариство людей із незмінним правом, особистої волі. Вільна стихія українського народу часто призводила до непостійності мети і нечіткості політичних устремлінь. В Україні кожен хлібороб був самостійним власником свого добра, тому любить працю.

Саме такими найхарактернішими рисами М. Костомаров намагався донести самобутність українського народу. В геополітичному відношенні мислитель ратував за слов'янську співдружність і взаємну оборону від зовнішніх ворожих сил. Микола Костомаров бачив майбутнє України у вільній федерації слов'янських народів при загальній особистій і суспільній свободі.

Пантелеймон Куліш (1819 – 1897) – український письменник, історик, перекладач. Узагальнено світогляд П. Куліша можна визначити як своєрідний пантеїзм, в якому ототожнюються закони Бога і закони природи. Певна послідовність у цьому напрямі приводила мислителя до фаталістичного детермінізму, де безконечний космос і природа визначають закони суспільного життя.

Філософська методологія осягнення світу П. Куліша побудована на антитезах. У пошуку істини він завжди відштовхується від протилежного і через його заперечення підводив до розуміння суті тієї чи іншої проблеми. Саме у формі діалогу антитез, що відображала суперечливості самого життя, мислитель розкриває зміст свого світосприйняття. Філософське розуміння людини у П. Куліша передбачає визначення у ній двох природ: внутрішнього найпотаємнішого ества, уособленого в серці, й зовнішньої форми з розумом у центрі. Із постійного протиборства внутрішнього і зовнішнього, суті та явища постає наука його антитез: „серце – голова”, „минуле – сучасне”, „народна мова – штучна мова”, „хутір – місто”, „Україна – Європа”. Саме такими логічними конструкціями П. Куліш відображає поліваріантність самого світу⁶.

Залежно від ситуації П.Куліш змінював підходи до світу: від романтизму до позитивізму; від релігійного світогляду до культу науки; від православ'я до ідеї природної релігії, спільної для всіх народів; від козакофільства до козакофобства, що майже переходило до туркофільства; від західництва до критики західної культури. Було у нього і „полонофільство”, і „русофільство”, і „австрофільство” з одночасною їх критикою.

Прагнучи до постійної зміни та еволюції у межах логічного розвитку певної ідеї, П. Куліш відштовхувався від протилежного, щоб не залишатися застиглим, мертвим духом. При цьому всьому в нього завжди була внутрішня єдність провідної ідеї – ідеї України. Все у світі поділялося у П. Куліша на дві групи залежно від відношення до України. Шукання провідної лінії – що за Україну, а що проти неї – було змістом антитез філософа. Саме за цим принципом він розвиває свій „україно-центричний” світогляд з такими рисами, як сердечність, патріархальні звичаї, землеробська культура, народна мова, християнська релігія.

Досліджуючи історію та етнографію українців у двотомній збірці „Записки о Южной Руси”, П. Куліш наголошує на гармонії людини і природи, романтично кличе до відновлення природно-патріархального побуту як способу життя, властивого національному характерові українців. На думку П. Куліша, українці можуть зберегти національну самобутність внаслідок повсюдного запровадження хутірної системи життя. Так з'явилося поняття „хутірної філософії” як філософії життя на природі і в повній єдності з нею, адже природа і рідна земля очищують від незгод і всього зайвого, тримають людину-хutorянина твердо на своїй землі. Саме у хutorянському способі життя і в Божій науці П. Куліш вбачав майбутнє воскресіння України.

Маркіян Шашкевич (1811 – 1843) відіграв значну роль у національно-духовному пробудженні Галичини середини XIX ст., філософському осмисленні народом своєї ідентичності. Вся його діяльність була спрямована на звільнення народу з-під гніту застарілої церковної схоластики, що панувала у письменстві та освіті. Спираючись на багатовікові традиції, наявні у фольклорі, і вбачаючи у народних піснях та обрядах закодованість етнопсихології, підсвідомого національного „Я”, він намагався утвердити нове філософське

розуміння життя, у центрі якого повинні стояти освіта і мова народу. За глибоким переконанням М. Шашкевича, освіта і мова народу – це його спосіб життя і думання, філософія душі і розквіту, без яких він (народ) мертвий. На основі такого підходу М. Шашкевич вважав, що можна ідентифікувати селянина та інтелігента, відкривати таємниці своєї особистості й колективної самобутності, з'ясувати загальні й морально-етичні риси українського народу, його культурне обличчя, історичний досвід, унікальність і самобутність видатних історичних діячів⁷.

Микола Гоголь (1809 – 1852). Його філософське кредо – це романтичне світосприйняття. За мету свого життя він висунув вирішення проблеми: „Як виставити чорта дурнем?”. Під чортом він розумів магічно-реальну істоту, в якій зосередилося заперечення Бога. На думку М. Гоголя, чорт не є щось надзвичайне і далеке, а знайоме і звичайне паскудство – вічне зло у людських думках і почуттях, безсиллі та тупості. На думку Д. Мережковського, М. Гоголь зробив для моральних вимірів те саме, що Лейбніц для математики – „відкрив ніби диференціальне числення, нескінченно велике значення нескінченно малих величин добра і зла. Він першим зрозумів, що чорт і є найменше, яке лише внаслідок нашої власної малості здається великим, – найслабше, яке лише внаслідок нашої власної слабості здається сильним...”⁸.

У філософії художніх образів М. Гоголь підводить до думки, що сенс людського життя – у самому житті. І немає для людини на землі жодної цілі, крім реального існування. Це і є звичайна людська природа чуттєвого досвіду, вища мета людини, „не визначена” на землі. Кінець і початок світу недоступні для неї.

„Мертві душі” – це звичайне казенне слово канцелярської мови кріпосного права – вживається М. Гоголем саме у чичиковському розумінні, а не в релігійному смислі, де саме поняття „мертві душі” звучить як абсурд.

„У Бога всі живі” – зазначає мислитель. Тільки тому, що володарюють у світі чорти і всяка нечисть, душі вмерли. У праці „Выбранные места из переписки с друзьями” М. Гоголь намагається привернути увагу читачів до вічних істин духа і серця на протигагу мертвим душам. Кожна людина, шукаючи правду, мусить заглибитись у себе, свою душу. Покаявшись і визнавши гріхи, людина вдосконалюється. На думку М. Гоголя, це єдиний шлях від світу „мертвих душ” до світу „душ живих”. „Робіть кожний своє діло, молячись у тиші. Суспільство поліпшає тільки тоді, коли кожна окрема людина візьметься сама за себе і буде жити як християнин, працюючи для Бога тим знаряддям, яке їй дано, стараючись добре впливати на невелике коло людей навкруги себе. Все тоді прийде в лад, самі собою встановляться тоді належні стосунки між людьми, визначаться законні межі у всьому. І людство рушить вперед”⁹.

Романтична психологія та морально-естетичні шукання М. Гоголя – це унікальне явище внаслідок з'єднання української ментальності з російською мрійливістю, відоме як „українська школа” у російській духовності.

Іван Франко (1856 – 1916) – видатний письменник, учений, доктор філософії і громадський діяч. Його філософський світогляд оснований на досягненнях тогочасної науки. Він вважав, що природа, перебуваючи у постійному русі, зміні, виникла внаслідок власного довготривалого еволюційного поступу. Вінцем творіння природи стала людина. Всі процеси, що відбуваються у природі, органічно пов'язані між собою, впливають один на одного.

Частково поділяючи погляди **Чарлза Дарвіна** (1809 – 1882), І. Франко водночас не погоджувався з соціал-дарвіністами, які виводили економічні суперечності, конфлікти тільки з самої природи людини, ігноруючи при цьому роль визначальних суспільних чинників. Одна боротьба за існування, наголошував він, ніколи не змогла б розвинути індивіда, підняти його до рівня мислячої та активно діючої особистості.

У людині І. Франкові імпонували такі непересічні риси: доброта, працьовитість, освіченість, твердість і воля, розважливність, безстрашність, любов до Батьківщини, жертвність у боротьбі за реалізацію вселюдських гуманних ідеалів. Саме вони становлять „гарного чоловіка, себто визначають його сутність”.

В єдності зі згаданими людинотворчими ознаками І. Франко розглядав і питання сенсу життя. Воно є безцінним скарбом, що дається людині природою. Ніхто не має права позбавити людину життя як найбільшого блага. Сенс, мету життя І. Франко вбачає у вільній творчій праці, здоров'ї, свободі та щасті, соціальній, економічній, національній рівності. Фактично йдеться саме про ті конкретні цінності, що становлять умови життєдіяльності людей.

Одиничне, окреме життя не є безконечним у часі – воно має початок і кінець. Вплетення його у загальний колообіг природи, за І. Франком, – необхідний закономірний процес. Тривалість духовного земного життя людина може продовжити своєю подвижницькою діяльністю на користь суспільних потреб. Тут ми бачимо його ідейний перегук зі Г. Сковородою і Т. Шевченком. Антигуманними для суспільства називав І. Франко принципи життя, які проповідували наприкінці XIX-початку XX ст. філософія прагматизму та

анархізму. Мислителів не імпонувала і богословська концепція життя: „Завдання чоловіка, – писав він, – не в тім: жити на землі в нужді і кривді, щоб був щасливий по смерті, – бо по смерті ніякого життя, ані щастя нема”. Тому людина повинна змагатися, аби за рахунок своєї праці мати щасливе життя в посейбічному існуванні¹⁰.

У поглядах на історичний процес І. Франко відкидав усілякі волонтаристські підходи. „Перемоги в історії, – наголошував І. Франко, – ніколи не діються в ім'я яких-небудь ідеалів, породжених в головах людських, а не викликаних обставинами дійсного життя”. Так, реалізацію ідеалів громадівського соціалізму він пов'язував із економічними, політичними і духовними здобутками, яких досягнуло тогочасне українське суспільство.

Він не сприйняв і не поділяв ідей марксизму. І. Франко, характеризуючи „матеріалістичний світогляд”, сформований на основі „Капіталу” К. Маркса, де на всі найскладніші історичні явища готові формули такого типу, як „релігія – це витвір буржуазії, національна держава – це витвір буржуазії”, скептично зазначав: „Бодай то мати такий делікатний світогляд. Кілька формулок – і чоловік кований на всі чотири ноги, попросту бери та й мудрість ложкою черпай. А що найцінніше, так це те, що при допомозі цього світогляду вся будущина відкрита перед тобою, мов на долоні”¹¹.

І. Франко доводить, що матеріалістичне розуміння історії, яке оголошується в марксизмі одним із найбільших наукових відкриттів, зроблених на основі діалектичного методу, є не що інше, як красиво складена схема еволюції людства. І, як кожна штучна схема, вона не позбавлена теоретико-методологічних вад.

Зрештою, І. Франко в праці „До історії соціалістичного руху” подав ґрунтовний філософсько-світоглядний аналіз „Маніфесту комуністичної партії” К. Маркса і Ф. Енгельса. Порівнявши текст маніфесту французького фур'єриста Віктора Консідерана і маніфесту К. Маркса і Ф. Енгельса, він дійшов висновку, що останні „черпали не лише зміст свого маніфесту з маніфесту Консідерана, але навіть форму, титули розділів”. Уже сам цей факт багато про що говорить. Далі І. Франко, зіставляючи тексти цих двох маніфестів, стверджував, що „правда більше на стороні Консідерана, ніж Маркса”, бо ті зміни, які внесли К. Маркс і Ф. Енгельс у текст маніфесту В. Консідерана, запрограмували таку „програму державного соціалізму, який аж надто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що проведений справді в життя міг би статися великим гальмом або джерелом нових революцій”¹².

І. Франка турбував низький рівень розвитку освіти, знань і свідомості. Власне тому саме останнім він приділяв чимало уваги у багатьох творах. Свідомість, за І. Франком, – наслідок відображення людьми об'єктивної реальності. Русійною причиною її виникнення, розвитку були їхні природні потреби у продукуванні ними предметів, засобів для існування, без яких вони не змогли б жити, діяти. Появу цього духовного явища мислитель пов'язував із мовою, яка змогла виникнути й сформуватися внаслідок колективного життя та спільної праці людей.

При вивченні будь-яких явищ, зокрема суспільних, не можна ігнорувати навіть другорядні факти. В науці „ніяких простих фактів” немає, їх потрібно аналізувати не ізольовано один від одного, а обов'язково у „причиновім зв'язку”. Таке пізнання кваліфікувалося І. Франком як найефективніше. Цього принципу він сам дотримувався, аналізуючи вітчизняну і зарубіжну історію.

Однією з цілей пізнання є досягнення істини, яку І. Франко називав „правдою”. Шлях до неї ніколи і ніде не був легким і прямим. Істина, як правило, повільно долає на своєму шляху оману, блукання манівцями. Крок за кроком непізнане переходить у нову й вищу стадію – пізнане. Предмети пізнання досягаються суб'єктами не відразу, повно й вичерпно, а поступово, частинами. Істинні знання, за І. Франком, досягаються не одним методом пізнання, експериментом, спостереженням, досвідом чи понятійним теоретичним шляхом. Істина – це єдність методів пізнання й практичної діяльності.

Загальнонауковий характер філософського світогляду І. Франка добре проглядається у його оцінках релігії як складного суспільно історичного явища. Праця „Поєма про сотворення світу” цілком присвячена розгляду джерельної бази „Біблії”. Будучи вченим вільнодумцем, І. Франко вважав, що історичний час релігії залишився в минулому, що на її місце має прийти наука з її „широким цивілізаційним світоглядом, а релігія має залишитися лише як річ особистого переконання”¹³.

Отже, філософська концепція природи, людини, свідомості, суспільства та пізнання І. Франка становила винятково важливий етап у розвитку вітчизняної духовної традиції.

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач, 1871 – 1913) – геніальна українська поетеса, драматург, мислитель і громадський діяч. Філософський світогляд Лесі Українки розгортався у контексті світової філософії, яка ще з глибокої давнини формувалася невіддільно від художнього слова, художньо-образного сприйняття світу. Одна з основних філософських проблем творчості Лесі Українки – проблема людини, її

унікальності та гідності, природи і свободи. Якщо людина – центральний об'єкт філософії та мистецтва, то тема людської любові – стрижнева у цьому питанні. Леся Українка змальовує її дефіцит у явищах і соціальних рухах, що задекларовують своєю метою оновити світ, перебудувати його на „прогресивних” або й „божественних”, як їм здається, засадах. Леся Українка бачить прекрасне і творить його. Такими є її збірки „На крилах пісень”, „Думи і мрії”, поеми „Місячна легенда”, „Русалка”, переклади з чужомовних літератур, драматичні твори.

З огляду на поліцейський режим царського самодержавства в Росії Леся Українка змушена вдаватися до езопівської мови, брати сюжети для творів із історії чужих народів або з рідної історії, але давно минулих часів. Це давало змогу обійти цензурні заборони, уникнути прямих переслідувань влади і водночас висловити світоглядні ідеї, висунути найактуальніші питання тогочасного суспільного життя.

Свої теми Леся Українка розробляла через призму українського світу, української національної ідеї у підручнику „Стародавня історія східних народів”, драмах „В катакомбах”, „Адвокат Мартініан”, „Руфін і Прісцилла”. Леся Українка сягнула найвищих вершин філософського осмислення духовного змісту віри і правди життя, суперечностей між сліпою вірою і реальним гуманізмом. Є підстави вважати, що у цих драмах є і езотеричний зміст відображення суспільно-політичних рухів в Україні на початку ХХ ст., суперечностей, що повністю розкрилися в революції та в післяреволюційну добу в Україні. До влади рвалися демагогічні, антинародні сили. Вони готові були в ім'я абстрактних ідеалів розтоптати істинні цінності народу.

Водночас Леся Українка висловила оригінальні погляди щодо світоглядно-філософських проблем відношення особи-релігії-народу, що мало актуальне значення для українського відродження. Жодна з релігій в Україні не була охоронницею національних традицій рідної мови і культури в добу Лесі Українки, а поодинокі факти загальної картини не змінюють.

До філософської проблематики Лесі Українки належить і постановка питання про співвідношення мистецької еліти і народу. У драмах „Оргія”, „Вавилонський полон” Леся Українка розглядає всю складність становища митця в умовах рабства або втрати державної незалежності. Найталановитіший митець є глибоко нещасний. Він розривається перед потребою в кусні хліба і гострим відчуттям небезпеки продатися ворогові. Бо в останньому випадку це приводить до втрати таланту.

У творчій спадщині Лесі Українки знайшла своє відображення філософська концепція вічності – чи то у формі невмирущої вічності поезії, яка лине, „де вічна весна”, чи то у формі глибокої переконаності, що все створене художнім талантом залишиться в анналах вічності. „Поет не боїться від ворога смерти, бо вольная пісня не може умерти”¹⁴.

Своїми поглядами Леся Українка збагачувала свідомість народу ідеями незалежності та свободи, гуманізму і демократії, доблесті й звитяги, хоробрості та готовності до самопожертви в ім'я великої справи національного і соціального визволення народу загалом і кожної людини зокрема.

У праці „Утопія в белетристиці” аналізується динаміка розвитку соціально-політичних утопій – від уявлень про рай на землі й на небі первісної людини і до соціалістичних прожектів другої половини ХІХ ст. Леся Українка звернула увагу на те, що вже „у стародавніх утопічних легендах про рай поруч з ідеєю про Божу ласку чи не ласку, що дає й одбирає людям рай, прокидалася ідея про людську самодіяльність, про те, що людина може той рай заслужити або з власної провини втратити, а нарешті – і це найголовніше для генези політичної утопії – людина може і сама вибороти собі щось, навіть проти волі якоїсь вищої надлюдської сили”¹⁵.

В зв'язку з поширенням у Західній Європі у другій половині ХІХ ст. марксизму, зазначила Леся Українка, утопізм „зміцнів, виріс, з одного боку, в наукову теорію, з другого – кристалізувався в догму, близьку до релігійної”¹⁶. Такими утопіями вона вважала твори Анатолія Франса, Едуарда Белламі, Едуарда Бульвера-Літтона, Уільяма Морріса, Герберта Уеллса.

Михайло Грушевський (1866 – 1934) – видатний історик, науковець. Творча спадщина М. Грушевського цікавить нас з погляду його філософії історії. Основним об'єктом його пізнання є історія українського народу. М. Грушевський на основі вивчення великого фактичного матеріалу доходить до висновку, що загальноруської історії не було, а була історія окремих народів східного слов'янства. На його думку, для об'єктивнішого розгляду історії потрібно вивчати не тільки історію держави, а й історію народу.

Історіософська концепція М. Грушевського будується на системному аналізові всіх сфер життєдіяльності суспільства. Він успішно застосовує принцип єдності, історичного і логічного в історичному пізнанні. Це дало змогу, з одного боку, описати всі сфери життя українського народу, а з іншого, – узагальнити і систематизувати великий історичний матеріал.

Характерними ознаками історіософської концепції М. Грушевського є науковість і творчий підхід у вивченні та викладі матеріалу. Він не механічно констатує історичні факти, а прагне їх осмислити, відшукати причини, які породжують ті чи інші історичні події, знайти основні тенденції розвитку. Політичні діячі у М. Грушевського – емоційні, живі, мають свій характер зі всіма недоліками і перевагами. Видатна особа розглядається у контексті історії: тобто аналізуються мотиви її діяльності, вплив близького оточення та об'єктивних історичних обставин. Особливу увагу М. Грушевський звертає на важливі якості видатної особи, її місце і роль в історичному процесі, вплив на хід історичних подій.

Науково обґрунтовано, системно аналізує М. Грушевський історіософське питання, про співвідношення інтересів різних соціальних груп українського суспільства. В основі суспільних інтересів, на його думку, покладені економічні потреби. Вони – визначальні, стержневі. Такий підхід дав змогу об'єктивно проаналізувати взаємодію інтересів держави і народу. Серед ієрархії інтересів на перше місце М. Грушевський висуває інтереси народу. Політика держави повинна підпорядковуватися загальнонародним інтересам. Ігнорування цього принципу веде до соціального напруження, конфліктів і навіть людських жертв. М. Грушевський звертає увагу на перебільшення економічного фактора в марксизмі. Він виступав проти соціалістичної революції, диктатури пролетаріату, загалом проти марксистської теорії класової боротьби.

Історіософська концепція М. Грушевського відрізняється широким охопленням історичного матеріалу, об'єктивним аналізом, оригінальною методикою дослідження історичних фактів.

Володимир Винниченко (1880 – 1951) – видатний український письменник, публіцист, політичний та громадський діяч. Великий творчий розум митця у поєднанні з бурхливою політичною діяльністю дав змогу осмислити і вирішити чимало актуальних соціально-філософських проблем. Ще на початку ХХ ст. він розпізнав у гонці озброєнь зростаючу небезпеку для людства, висував ідею міжнародного економічного співробітництва, критикував абсолютизацію класової боротьби у подоланні соціальних конфліктів.

В. Винниченко залишив значну творчу спадщину: понад 100 оповідань, п'єс, публіцистичних статей, 14 романів, 41 книжку щоденникових записів, величезне листування, понад сотню власних художніх картин. Заслуговує на увагу його великий етико-філософський трактат „Конкордизм”, який, на жаль, залишається неопублікованим донині (зберігається в архіві В. Винниченка в Колумбійському університеті Сполучених Штатів). Працю „Конкордизм” В. Винниченко називав найкращою своєю дитиною.

Термін „конкордизм” походить від лат. – *concordia* – погодження, згода. І окрема людина, і суспільство загалом прагнуть до погодженого щасливого життя. Тому конкордизм є такою системою методів і „правил боротьби з нещастям, яке панує над людством протягом величезної частини його історії”¹⁷.

Упродовж тривалого часу людство вважало, що вирішення цієї проблеми лежить в рамках релігійної боротьби, що причиною нещастя є гріховність людини, непослух її Божим заповідям. Власне, до віри, моральності зводилися також розуміння цієї проблеми у „прихильників різноманітних систем соціалізму, комунізму, лібералізму, націоналізму й демократизму, хоч вони і вважають себе антирелігійними”. У деяких філософсько-соціологічних теоріях причину нещастя свого народу вбачали у „злій моральності інших національностей”. Конкордизм відкидає усі ці теорії як необґрунтовані, вигадані та утопічні.

Своє бачення перспектив розвитку людства В. Винниченко відтворює в соціально-утопічному романі „Сонячна машина”. Він у художньому творі розглядає актуальні філософські проблеми. Це співвідношення особистих потреб та інтересів людини і суспільства, проблема свободи, вільного вибору, ролі видатної особи у розвитку суспільства, впливу науки і техніки на життєдіяльність людини. В романі є чимало суто філософських роздумів автора, що засвідчують про його добру обізнаність із історією розвитку філософської думки, починаючи від античності аж до ХХ ст.

Аналізуючи фактори, які впливатимуть на розвиток суспільства, В. Винниченко підводить читача до висновку, що і в майбутньому основною рушійною силою залишиться людина. Навіть геніальні відкриття в науці й техніці здатні вирішувати тільки тактичні проблеми розвитку суспільства. Однак ці відкриття породжують нові соціальні проблеми. Так, винайдення сонячної машини, що може давати надто смачну і дешеву (з погляду матеріальних затрат) їжу, приводить суспільство до лінощів і повної деградації.

Автор не нав'язує свого погляду щодо розгляду таких завжди актуальних філософських проблем, як проблема сенсу життя людини, її свободи, проблеми перспектив розвитку суспільства. Однак він і не погоджувався з реальною практикою вирішення цих проблем більшовиками.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Світоглядна основа діяльності українських письменників ХІХ-початку ХХ ст. – це ідеї прогресивної, суспільно-політичної думки Західної

Європи, якими жили всі передові мислителі. Розвиток української філософської думки цього часу відбувався в органічній єдності зі складним і суперечливим процесом пробудження національної самосвідомості, прагненням українського народу національно і політично самовизначитись, а відтак реалізувати національну мету – утворити і розбудувати Українську державу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

-
- ¹ Горбач Н. Я. Життя та творчість Тараса Шевченка. – Львів: Каменяр, 2005. – С. 233.
 - ² Шевченко Т. Г. Твори: в 5-ти т. – Т.2. – К. : Дніпро, 1984. – С. 200.
 - ³ Там само. – Т.1. – С. 294.
 - ⁴ Кирило-Мефодіївське товариство. У 3-х т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 25.
 - ⁵ Історія української філософії. Хрестоматія. / Упорядник М. В. Кашуба. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – С. 209.
 - ⁶ Філософія: навчальний посібник / За заг. ред. проф. Тімченка О. П. – Львів: Растр-7, 2015. – С. 187.
 - ⁷ Огородник І. В., Русин М. Ю. Українська філософія в іменах: Навч. Посібник. – К.: Либідь, 1997. – С. 299.
 - ⁸ Історія української філософії. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники: М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. – К.: Либідь, 1993. – С. 299.
 - ⁹ Філософія: навчальний посібник / За заг. ред. проф. Тімченка О. П. – Львів: Растр-7, 2015. – С. 187.
 - ¹⁰ Там само. – С. 190-191.
 - ¹¹ Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Збір. тв. у 50-ти т. / Упорядники: З. Франко і М. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 261.
 - ¹² Горбач Н. Я. Специфіка української філософії. - Львів: Каменяр, 2006. – С. 170.
 - ¹³ Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Збір. тв. у 50-ти т. / Упорядники: З. Франко і М. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 326.
 - ¹⁴ Українка Леся. Зібрання творів. У 12-ти томах. - Т.1. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 63, 128.
 - ¹⁵ Там само. – Т.8 - К.: Наукова думка, 1977. – С. 159.
 - ¹⁶ Там само. – Т.8. – С. 187.
 - ¹⁷ Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К.: Наукова думка, 1996. – С.245.